

навчання, створених на базі науково-дослідної лабораторії кафедри дефектології та корекції ЛНУ імені Тараса Шевченка. Мета їх створення – психолого-педагогічний супровід соціалізації дітей з обмеженими можливостями здоров'я від дошкільного віку до закінчення вищого навчального закладу або професійного коледжу. В округ об'єднуються університет, загальноосвітня школа, в якій введено інклюзивне навчання, навчально-реабілітаційний центр, будинок дитячої творчості, школа мистецтв і дитячі спортивні організації. У статті позначені умови успішної та результативної роботи округів: розробка методики корекційної і профорієнтаційної роботи та практичних рекомендацій для психологів і педагогів експериментального освітнього округу щодо оптимізації процесу соціалізації дітей на всіх вікових етапах (дошкільний, молодший шкільний, підлітковий, юнацький), рівнях (індивідуальний, груповий, соціальний), в усіх сферах соціалізації (діяльність, спілкування, самосвідомість). Визначено основні етапи експериментальної роботи.

Ключові слова: освітній округ, інклюзивне навчання, психофізичні порушення, соціалізація, лабораторія діагностики і корекції, навчально-реабілітаційний центр, школа.

Быстрова Ю.А. Модель комплексного обеспечения социализации детей с психофизическими нарушениями в условиях экспериментально-образовательного округа инклюзивного обучения

В статье представлена модель функционирования региональных экспериментально-образовательных округов инклюзивного обучения, созданных на базе научно-исследовательской лаборатории кафедры дефектологии и коррекции ЛНУ имени Тараса Шевченко. Цель их создания – психолого-педагогическое сопровождение социализации детей с ограниченными возможностями здоровья от дошкольного возраста до окончания высшего учебного заведения или профессионального колледжа. В округ объединяются университет, общеобразовательная школа, в которой введено инклюзивное обучение, учебно-реабилитационный центр, дом детского творчества, школа искусств и детские спортивные организации. В статье обозначены условия успешной и результативной работы округов: разработка методики коррекционной и профориентационной работы и практических рекомендаций для психологов и педагогов экспериментального образовательного округа по оптимизации процесса социализации детей на всех возрастных этапах (дошкольный, младший школьный, подростковый, юношеский), уровнях (индивидуальный, групповой, социальный), во всех сферах социализации (деятельность, общение, самосознание). Определены основные этапы экспериментальной работы.

Ключевые слова: образовательный округ, инклюзивное обучение, социализация, лаборатория диагностики и коррекции, учебно-реабилитационный центр, школа.

Bystrova Yu. A. Model of complex support socialization of children with mental and physical disabilities in a pilot school district inclusive education

The article shows a model of regional educational districts. Each county has inclusive education. District created in a research laboratory the diagnosis and correction of Lugansk National Taras Shevchenko University. The aim of such associations – psychological and educational support socialization of children with disabilities. Accompany children under school age and younger students, and teenagers and high school graduates and students of higher education or vocational college students. Accompany during training and in practice, help look for a job. Taken together – University, Secondary school for inclusive education, Education and Rehabilitation Center, Children's Art House, School of Arts and children's sports organization. The article outlined the conditions of successful and productive associations: the development of correctional techniques and career guidance and practical advice for psychologists and educators educational association for success socialization of children at all age levels (preschool, primary school, adolescence, youth), levels (individual, group, social), in all spheres of socialization (activity, communication, self-awareness). In this article we describe the main stages of the experimental work. There will be four stages – from diagnostics to create new programs and curricula, professional orientation and correction.

Key words: educational district, inclusive learning disabilities, socialization, laboratory diagnosis and correction, training and rehabilitation center, school.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014 р.

Статтю прийнято до друку 20.03. 2014 р.

УДК 37.013:376

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ ДО ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Буйняк М.Г.

Все більшого поширення набуває інклюзивне навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку в умовах загальноосвітнього навчального закладу. На часі процеси інклюзії визнаються пріоритетними напрямками у наданні дітям з вадами психофізичного розвитку освітніх послуг та соціальної допомоги. І хоча інклюзивна освіта не є докорінно новим явищем для України, на шляху її ефективного запровадження існує багато труднощів та перешкод. Серед них слід виділити несформованість психологічної готовності вчителів загальноосвітніх шкіл до навчання дітей з психофізичними вадами. Вищеозначена проблема є досить актуальною, адже саме від ставлення, дій, суджень, соціальних установок вчителів залежить сприймання «інклюзованої» дитини здоровими однолітками та їх батьками.

Аналіз літературних джерел та практики запровадження інклюзивної освіти в Україні свідчать про те, що на разі проблема формування адекватного, позбавленого упередженості ставлення педагогів до інклюзивного навчання дітей з вадами психофізичного розвитку стоїть досить гостро і потребує розробки науково та практично

обґрунтованих шляхів її вирішення. Вчителі загальноосвітніх шкіл, які звикли протягом багатьох років працювати за налагодженою системою, апробованими навчальними планами, виявилися ні мотиваційно, ні змістовно, ні особистісно не готовими до нових вимог, які ставить перед ними інклюзивна освіта.

У спеціальній педагогічній та психологічній літературі є багато праць, присвячених розробці проблеми інклюзивної освіти, аналізу її переваг та недоліків, побудові різноманітних педагогічних моделей інклюзивного навчання дітей з різними типами дизонтогенезу (В.І.Бондар, В.В.Засенко, А.А.Колупаєва, І.І.Мамайчук, В.В.Назарина, В.М.Синьов, В.В.Тарасун, С.П.Миронова, А.Г.Шевцов, О.П.Хохліна, Л.М.Шипіцина та ін.). Комплексне вивчення проблем інтеграції та інклюзії в Україні здійснене А.А.Колупаєвою, яка у своїх дослідженнях приділяла увагу психологічній підготовці педагогів до інклюзивного навчання [3; с. 187-190]. Вивченням проблеми психологічної готовності педагогів займаються й російські вчені О.А.Лапп, С.В.Альохіна, М.О.Алексєєва, які наголошують на відсутності у вчителів загальноосвітніх шкіл глибокої особистісної зацікавленості та позитивної спрямованості на реалізацію педагогічної діяльності в умовах інклюзивної освіти [1; с. 12-26].

Проте, системних досліджень, що стосуються формування психологічної готовності педагогів до інклюзивної освіти не здійснювалось.

Метою даної статті є опис розробленої методики дослідження психологічної готовності педагогів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання.

Для експериментального дослідження нами було розроблено програму психодіагностичного обстеження, спрямованого на визначення рівня психологічної готовності вчителів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання.

У психології готовність до будь-якого виду діяльності має свою структуру. У межах дослідження нами було сформульовано структуру психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання, яка містить такі взаємопов'язані та взаємозалежні компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний [2; с. 203-206].

Мотиваційний компонент психологічної готовності вчителів загальноосвітніх шкіл до навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку передбачає наявність стійкої позитивної соціальної перцепції щодо дітей з психофізичними вадами, переконання у важливості інклюзивної форми навчання та власної діяльності, усвідомленні її як умови успішного професійного зростання тощо. Когнітивний компонент передбачає достатній рівень знань та теоретико-методичної підготовки педагогів до здійснення навчально-виховного процесу в умовах інклюзивної школи. Сформованість операційного компоненту виявляється у вмінні вчителя використовувати наявні у нього знання на практиці. Зміст особистісного компоненту полягає у наявності та сформованості цілої низки властивостей та якостей особистості, а також вольових якостей, необхідних для успішного здійснення професійної діяльності та самоаналізу власної поведінки.

Кожен із цих компонентів є важливою та невід'ємною складовою психологічної готовності вчителя до інклюзивного навчання.

Опишемо методи експериментального дослідження психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання, які були використані нами для реалізації завдань психодіагностичної програми, та особливості їх використання у процесі нашої роботи.

Для дослідження мотиваційного компоненту готовності нами було розроблено анкету для вчителів, яка містить 19 запитань (13 – програмованих, 6 – відкритих). Зміст запитань стосувався ставлення педагогів до інклюзивної освіти, до учнів з особливостями психофізичного розвитку, визначення факторів, які, на думку вчителів, сприяють або перешкоджають ефективному впровадженню інклюзивного навчання дітей з психофізичними вадами у загальноосвітньому навчальному закладі.

Для кількісного та якісного аналізу результатів анкетування нами було розроблено ряд критеріїв:

1. Вік респондентів.
2. Стаж роботи у школі.
3. Позитивне ставлення до дітей з психофізичними вадами, відсутність негативних соціальних установок щодо даної категорії дітей.
4. Розуміння і потреба засвоєння системи інклюзивної освіти як форми навчання дітей з психофізичними вадами.
5. Наявність потреби в оволодінні знаннями з проблеми навчання і виховання дітей з психофізичними вадами.
6. Визначення і усвідомлення факторів, які на думку вчителів, є визначальними для ефективного сприйняття та впровадження інклюзивного навчання (визначення факторів, які перешкоджають цьому процесу).
7. Прагнення досягати успіху у новій діяльності.

Опрацювання результатів анкетування здійснювалось шляхом кількісного підрахунку відповідей (у

відсотковому співвідношенні) за критеріями 3-7 та якісного аналізу співвідношення характеру відповідей на запитання анкети за віковим критерієм та критерієм стажу роботи у школі.

Крім анкетування, з метою вивчення мотиваційного компоненту готовності, ми використовували опитувальник А.О.Реана, спрямований на дослідження мотивації досягнення успіху та уникнення невдачі. Вибір методики обумовлений тим, що для ефективного здійснення будь-якої діяльності важливим компонентом є позитивна мотивація (або мотивація досягнення успіху). За умов наявності саме такої мотивації перед початком справи людина має на меті досягнення чогось конкретного і позитивного. У такому випадку в основі її діяльності лежить потреба в досягненні успіху.

Мотивація уникнення невдачі – негативна мотивація. В основі цієї мотивації покладені ідея уникнення та ідея негативних очікувань. Розпочинаючи будь-яку справу, людина з такою мотивацією вже заздалегідь боїться можливого негаразду, думає про можливі варіанти уникнення цієї гіпотетичної невдачі, а не про шляхи і засоби досягнення успіху.

У рамках нашого дослідження наявність мотивації досягнення успіху перед початком нового виду діяльності (педагогічної діяльності в умовах інклюзивного навчання) має вагоме значення, оскільки є підґрунтям для подальшої успішної реалізації поставленої мети.

Сформованість когнітивного компоненту психологічної готовності педагога загальноосвітньої школи до інклюзивного навчання передбачає наявність цілісної системи знань про різні категорії дітей з порушеннями психофізичного розвитку; знання особливостей та специфіки навчання та виховання дітей з психофізичними вадами відповідно до виду порушення; вміння прогнозувати результати педагогічного впливу на дітей та розробляти, відповідно до цього, плани роботи з ними.

Для діагностики когнітивного компоненту ми використовували метод спостереження та розроблений нами опитувальник, спрямований на вивчення знань педагогів про категорії дітей з порушеннями психофізичного розвитку, принципи їх навчання та виховання.

З метою дослідження операційного компоненту готовності педагогів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання ми використовували такі методи, як спостереження, психологічний аналіз уроків та тест, спрямований на визначення рівня комунікабельності педагогів, розроблений В.Ф.Ряховським [4; с. 96].

За допомогою методу спостереження досліджувались особливості діяльності педагогів в умовах інклюзивного класу, а саме: їх уміння використовувати теоретичні знання на практиці, будувати процес навчання та виховання дітей з психофізичними вадами в умовах інклюзивної освіти відповідно до їх індивідуально-психологічних особливостей; здатність створити умови для формування сприятливого соціально-психологічного клімату в учнівському колективі та забезпечити прийняття «інклюзованої» дитини в колектив однолітків.

Комунікативні здібності та рівень їх розвитку відіграють вагому роль у формуванні особистості педагога, адже педагогічна діяльність здійснюється у системі «людина-людина» і завжди передбачає комунікацію, спілкування вчителя з учнями, батьками учнів, колегами тощо. У своєму дослідженні для визначення загального рівня комунікабельності педагогів ми використали тест В.Ф. Ряховського. Він являє собою опитувальник, що складається з 16 запитань, на кожне з яких досліджуваному пропонувалося дати один з трьох варіантів відповідей: «так», «іноді» або «ні». За кожний варіант відповіді нараховуються бали, підсумувавши які за класифікатором В.Ф. Ряховського, ми визначали рівень загальної комунікабельності педагогів.

Для вивчення особистісного компоненту психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання вибір психодіагностичних методик здійснювався відповідно до запропонованих нами показників сформованості даного компоненту [2; с. 203-206]. Тому до програми експериментального дослідження ми включили тест на визначення ригідності Г. Айзенка, методику І.М.Юсупова, спрямовану на визначення рівня емпатії, методику «Ціннісних орієнтацій» М. Рокіча, методику діагностики комунікативної установки за В.В. Бойком (визначення загальної комунікативної толерантності); методику, спрямовану на дослідження рівня суб'єктивного контролю та анкети, метою яких було виявити здатність вчителя до саморозвитку і фактори, що стимулюють і перешкоджають його навчання, розвитку та саморозвитку.

Використання методики Г.Айзенка, спрямованої на діагностику ригідності, обумовлено тим, що ригідність істотно впливає на мотивацію до діяльності, особливо коли потрібно коригувати процес мотивації у зв'язку з ситуацією, що змінилася, при появі нових обставин. Ригідна людина важко відмовляється від сформованих у неї установок та стратегій поведінки, люди з низьким рівнем ригідності, навпаки, простіше адаптуються до нових життєвих ситуацій, з легкістю можуть змінити мотиви своєї діяльності.

Методику експрес-діагностики емпатії І.М. Юсупова було обрано нами з метою визначення рівня розвитку та особливостей прояву емпатії у досліджуваних педагогів, адже емпатія, тобто уміння поставити себе на місце іншої людини, здатність до мимовільного емоційного відгуку на переживання інших людей є професійно значущою властивістю для усіх без винятку педагогів. Особливо це стосується тих вчителів, які працюють у спеціальних та інклюзивних класах.

Методика діагностики комунікативної установки за В.В. Бойком (визначення загальної комунікативної толерантності) дозволяє визначити загальний рівень комунікативної толерантності та рівнів толерантності за окремими показниками – неприйняття індивідуальності іншого, використання себе як еталона, нетерпимість до особистісного дискомфорту партнера по спілкуванню тощо. Вищезазначені властивості мають вагомe значення для особистості педагога, який працює з дітьми, що мають порушення психофізичного розвитку, адже саме прийняття індивідуальності, терпимість до інших є основою до побудови позитивних взаємостосунків.

Вибір методики «Ціннісних орієнтацій» М.Рокіча обумовлений насамперед тим, що система ціннісних орієнтацій людини визначає змістову сторону спрямованості особистості. Визначення пріоритетних цінностей у структурі особистості педагога дозволяє зробити висновки про його ставлення до навколишнього світу, інших людей та до самого себе.

Описана програма психодіагностичного дослідження рівня психологічної готовності вчителів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання не претендує на повноту охоплення цієї проблеми, проте експериментальне її застосування показало досить чітку картину наявних труднощів як особистісного, так і соціального характеру, що стоять на шляху до ефективного запровадження інклюзивної освіти. Це, в свою чергу, дозволить обрати результативні методи вирішення тих проблем, які на часі є актуальними.

Література

1. **Алехина С.В.** Готовность педагогов как основной фактор успешности инклюзивного процесса в образовании / С.В.Алехина, М.А.Алексеева, Е.Л.Агафонова // Психологическая наука и образование. – 2011. - № 1. – С. 12-26. 2. **Буйняк М.Г.** Структура психологічної готовності вчителя до інклюзивного навчання дітей з психофізичними вадами // Збірник матеріалів 7-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації». – Хмельницький: Хмельницький інститут соціальних технологій університету «Україна», 2012. – С. 203-206. 3. **Колупаєва А. А.** Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: [монографія] / А. А. Колупаєва. - К. : «Самміт-Книга», 2009. – 272 с. 4. **Рогов Е.И.** Настольная книга практического психолога: учеб. пособие: В 2 кн. – 2-е изд., перераб. и доп. / Е.И.Рогов. – М.: ВЛАДОС, 1999. — Кн. 2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения. – 480 с.

References

1. **Alehina S.V.** Gotovnost pedagogov kak osnovnoy faktor uspeshnosti inkluzivnogo protsessa v obrazovanii / S.V.Alehina, M.A.Alekseeva, E.L.Agafonova // Psihologicheskaya nauka i obrazovanie. – 2011. - № 1. – С. 12-26. 2. **Buynyak M.G.** Struktura psyhologichnoy gotovnosti vchytelya do inkluzyvnoy navchannya ditey z psyhofizychnymy vadamy // Zbirnyk materialiv 7-yi Vseukrayinskoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Sotsialno-pedagogichna robota v zakladah osvity inkluzyvnoy orientatsiyi». – Khmelnytskyi: Khmelnytskyi Instytut sotsialnyh tehnologiy universytetu «Ukraina», 2012. – S. 203-206. 3. **Kolupaeva A. A.** Inkluzyvna osvita: realiyi ta perspektyvy: [monografiya] / A. A. Kolupaeva. - K. : «Sammit-Knyga», 2009. – 272 s. 4. **Rogov E.I.** Nastolnaya kniga prakticheskogo psihologa: ucheb. posobie: V 2 kn. – 2-e izd., pererab. i dop. / E.I.Rogov. – M.: VLADOS, 1999. — Kn. 2: Rabota psihologa so vzroslymi. Korrektsionnyie priemy i uprazhneniya. – 480 s.

Буйняк М.Г. Методика дослідження психологічної готовності педагогів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання.

У статті розглядається методика дослідження психологічної готовності педагогів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Аналіз літературних джерел та практики запровадження інклюзивної освіти в Україні засвідчують, що проблема формування адекватного, позбавленого упередженості ставлення педагогів до інклюзивного навчання дітей з вадами психофізичного розвитку потребує пошуку шляхів її вирішення. Обґрунтовано важливість психологічної готовності вчителів для ефективного здійснення педагогічної діяльності в умовах інклюзії. Наголошено на відсутності системних досліджень, спрямованих на формування психологічної готовності педагогів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання. Подано коротку характеристику структурних компонентів психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання: мотиваційного, когнітивного, операційного та особистісного. Описано програму психодіагностичного обстеження, спрямованого на визначення рівня психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Зазначено, що підбір психодіагностичних методик здійснювався відповідно до кожного з компонентів психологічної готовності. Подано перелік та короткий опис експериментальних методів, які були використані для реалізації завдань психодіагностичної програми та особливостей їх використання у процесі дослідження. Намічено перспективні напрямки досліджень у даному напрямку.

Ключові слова: педагоги загальноосвітніх шкіл, інклюзивне навчання, діти з порушеннями психофізичного розвитку, психологічна готовність, компоненти психологічної готовності, методи дослідження психологічної готовності.

Буйняк М.Г. Методика исследования психологической готовности педагогов общеобразовательных школ к инклюзивному обучению.

Статья посвящена описанию методики исследования психологической готовности педагогов общеобразовательных школ к инклюзивному обучению детей с нарушениями психофизического развития. Анализ литературных источников и практики внедрения инклюзивного образования в Украине свидетельствуют, что проблема формирования адекватного, лишённого предвзятости отношения педагогов к инклюзивному обучению детей с нарушениями психофизического развития требует поиска путей ее решения. В статье обоснована важность психологической готовности учителей для эффективного осуществления педагогической деятельности в условиях инклюзии. Отмечено отсутствие системных исследований, направленных на формирование психологической готовности педагогов общеобразовательных

школ к инклюзивному обучению. Дана краткая характеристика структурных компонентов психологической готовности педагогов к инклюзивному обучению: мотивационного, когнитивного, операционного и личностного. Описана программа психодиагностического обследования, направленного на определение уровня психологической готовности учителей к инклюзивному обучению детей с нарушениями психофизического развития. Отмечено, что подбор психодиагностических методик осуществлялся в соответствии с каждым из компонентов психологической готовности. Перечислены экспериментальные методы, которые были использованы для реализации задач психодиагностической программы и дано краткое их описание. Отмечены особенности использования психодиагностических методов в процессе исследования. Намечено перспективные направления исследований в данном направлении.

Ключевые слова: педагоги общеобразовательных школ, инклюзивное обучение, дети с нарушениями психофизического развития, психологическая готовность, компоненты психологической готовности, методы исследования психологической готовности.

Buinyak M.G. Methods of study of psychological readiness of teachers in secondary schools to inclusive education.

This article describes methods of study of psychological readiness of teachers in secondary schools for inclusive education of children with impaired mental and physical development. Analysis of the literature and practice of implementing inclusive education in Ukraine show that the problem of forming adequate devoid of bias attitude of teachers towards inclusive education of children with mental and physical development needs to find ways to solve it. Proved the importance of psychological readiness of teachers for effective implementation of educational activities in terms of inclusion. Among others, the lack of systematic studies aimed at the formation of psychological readiness of secondary school teachers towards inclusive education. The short description of the structural components of psychological readiness of teachers for inclusive education: motivational, cognitive, operational and personal. We describe a program psychodiagnostic examination aimed at determining the level of psychological readiness of teachers in inclusive education of children with impaired mental and physical development. It is noted that the selection of psychodiagnostic methods implemented by each of the components of psychological readiness. Posted a list and brief description of the experimental methods that were used to achieve the objectives of psycho diagnostic program and the characteristics of their use in the study. Describes the perspective directions of research in this area.

Key words: teachers in secondary schools, inclusive education, psychological readiness, components of psychological readiness, methods of psychological readiness.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2014 р.

Статтю прийнято до друку 31.03.2014 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Миронова С.П.

УДК: 376-056.264-053.4

**ДИАГНОСТИКА ОСОБЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ
С РЕЧЕВЫМ ДИЗОНТОГЕНЕЗОМ «РИСУНОЧНЫМ ТЕСТОМ ВАРТЕГГА»**

Валявко С.М.

кандидат психологических наук, доцент

Князев К.Е.,

Князева А.А.

Введение.

Пытаясь найти удобные, надежные методы диагностики старших дошкольников с нарушениями развития, мы исходили из нескольких теоретических соображений. Было необходимо учесть тот общеизвестный факт, что прямое или вербальное выражение эмоций, ценностей, установок – наиболее трудная форма самовыражения для многих детей (К. Бремс, 2002)[0]. Кроме того, мы должны учитывать, как рекомендует А.Г. Шмелев (2002)[0], «психологику испытуемого», в нашем случае – старшего дошкольника с дизонтогенезом. Несмотря на ограниченность речевых средств, ребенок с нарушенным развитием должен иметь возможность при тестировании отвечать, причем сам выбрать тактику этих ответов – жестом, однословно, словосочетанием, предложением. Экспериментатором принимается любая форма ответа [0].

Выбранный метод должен решить задачу снятия возможной *психологической защиты* или социальной желательности, т.е. должен быть психологически безопасным. Рисуночные тесты соответствуют современным подходам к психологической диагностике, как диагностике ненасилия.

Исторически развитие рисуночных методик шло вместе с развитием проективного подхода в психологии. С 50-60 годов прошлого века, когда были разработаны и получили широкую известность большинство рисуночных тестов, интерес исследователей и практических психологов к этим методикам постоянно растет. Наиболее известные из них: «Рисунок человека», «Несуществующее животное», «Рисунок семьи», «Семья животных», «Звезды и волны», «Красивый рисунок», и др [0, 0, 0, 0, 0]. В некоторой стороне остались рисуночные методы с использованием незаконченных стимулов, в первую очередь, «Рисуночный тест